

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

О. О. ДРАЧ

A decorative rectangular frame with rounded corners and a double-line border, containing the title text.

**ЗАРУБІЖНА ІСТОРИОГРАФІЯ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ**

Навчальний посібник
для студентів спеціальності «Історія»

Черкаси – 2015

ББК 63.1(0)я73–1+63.3(0)я73–1
УДК 930.1(100):94(100)(075.8)
Д 72

Рекомендовано до друку вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 4 від 23 квітня 2015 року)

Рецензенти:

Резніт О. П., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України

Срібняк І. В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка

Фареній І. А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Драч О. О.

Д 72 Зарубіжна історіографія всесвітньої історії. Навчальний посібник / О. О. Драч. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А, 2015. – 164 с.

ISBN 978-966-920-015-0

Навчальний посібник містить предметну інформацію про основні етапи становлення історичної думки й історичної науки Заходу XIX–XX ст. у контексті зміни парадигми й образу історії. У виданні представлено аналіз теоретико-методологічних уявлень і конкретної дослідницької практики окремих зарубіжних учених, провідних історіографічних напрямів і національних історичних шкіл. Матеріал, який подано в посібнику, дає змогу сформуванню уявлень про сучасний стан, проблеми і перспективи історіописання в умовах множинності інтерпретативних парадигм історичної реальності. Посібник підготовлений на основі нормативного курсу лекцій і практичних занять навчальної дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» у рамках магістерської програми спеціальності «Історія» Київського університету імені Бориса Грінченка.

Навчальний посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів історичних спеціальностей, а також для всіх, хто цікавиться історією.

**ББК 63.1(0)я73–1+63.3(0)я73–1
УДК 930.1(100):94(100)(075.8)**

ISBN 978-966-920-015-0

© О. О. Драч, 2015.

ЗМІСТ

Передмова 5

Лекція 1

Теоретичні питання курсу..... 7

1. Становлення історіографії як науки 7

2. Предмет, завдання й періодизація курсу
«Зарубіжна історіографія всесвітньої історії».
Джерельна база..... 11

3. Понятійно-категоріальний апарат
сучасної історіографії..... 15

4. Історія і колективна пам'ять 18

Лекція 2

Основні школи й напрями історіописання XIX ст...... 23

1. Романтизм першої половини XIX ст.
та історична наука..... 23

2. Утвердження наукових
засад історіописання. Позитивізм 26

3. Інституалізація історії як науки 29

4. Образ історії XIX ст. та його прикметні риси..... 31

Лекція 3

Криза історичної думки кінця XIX – початку XX ст...... 37

1. Поняття кризи науки в сучасній
історіографії та її ознаки..... 37

2. Філософія «модерну» і її вплив
на історіописання Заходу: критика позитивізму 40

3. Сумніви щодо євроцентризму
в працях дослідників початку XX ст. 44

Лекція 4

«Нова історична наука» у Франції..... 52

1. Становлення нової історичної науки
у Франції. Творчість М. Блока, Л. Февра..... 52

2. Школа «Анналів» і дослідження історії ментальності 57

3. Історична антропологія
як новітня парадигма історіописання..... 60

Лекція 5

Англо-американська історіографія

другої половини ХХ ст. 68

1. Парадигма нової соціальної історії
в другій половині ХХ ст. 68
2. «Нова соціальна історія» у Великобританії..... 72
3. «Нова історична наука»
в США: напрями й представники..... 77
4. Психоісторія як один з напрямів «нової історії» 87

Лекція 6

Зарубіжна історіографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. 97

1. Постмодернізм і «лінгвістичний поворот» в історії..... 97
2. Мікроісторичні студії як розширення
дослідницьких практик новітніх істориків 102
3. Історична антропологія в Німеччині 108

Методичні рекомендації до самостійної роботи 118

Схема навчального проекту

«Вивчення творчої спадщини історика» 122

Тематика індивідуальних завдань 125

Питання до заліку..... 128

Рекомендована література і джерела 130

**Тестові завдання з теми «Історична антропологія
як новітня парадигма історіописання» 151**

Тестові завдання

для самоконтролю знань з дисципліни 159

ПЕРЕДМОВА

XIX ст. окреслило становлення історії як науки. Сформовану парадигму історіописання позначають як класичний історизм, засадничою для якого була впевненість у можливості об'єктивного пізнання минулого та лінійно-прогресистського тлумачення історичного розвитку. Суспільні трансформації на зламі XIX–XX ст. призвели до кризи усталеної рефлексії про природу історичного пізнання й обумовили методологічні дискусії як пошуки виходу із цієї кризи. Рух за оновлення підходів до історіописання початку XX ст. виявився тривалим і непростим процесом руйнування усталених загальнонаукових і світоглядних уявлень, складових образу історії, що поступально формувався з доби Нового часу. Результативні підсумки втілилися в діяльності французької школи «Анналів», що започаткувала «нову історичну науку» – модель історичного пізнання Людини у всіх її виявах і взаємодіях. «Тріумфальний хід» «нової історії» на Заході відбувається протягом другої половини XX ст., коли в її рамках сформувався цілий ряд дослідницьких напрямів і шкіл. На кінець XX ст. історична наука переживає глибоку внутрішню трансформацію, що виявляється також на поверхні академічного життя – у непростій зміні поколінь учених, домінантних інтелектуальних орієнтацій і дослідницьких парадигм, самої мови історії.

* * *

Актуальність вивчення історіографії безсумнівна. Величезна кількість наукових і науково-популярних видань з історії, які побачили світ протягом останньої чверті століття в умовах відходу істориків пострадянського простору від монометодології й відновлення плюралізму дослідницьких підходів, зумовлює необхідність допомогти студентів-істориків не лише навчитися орієнтуватися в цьому масиві літератури, а й впевнено почуватися в сучасному історичному дискурсі, що збільшується й фрагментується.

Широке й вільне освоєння здобутків зарубіжної історичної думки XIX – XX ст., глибоке вивчення творчості західних учених, які дотримувалися різних методологічних позицій, сприятиме підвищенню рівня фахової підготовки нових генерацій українських істориків, постановці ними інноваційних дослідних завдань, розширенню арсеналу пошукових методик, удосконаленню методологічного інструментарію і, врешті-решт, суттєвому поглибленню висновків наукових праць.

Мета пропонованого посібника – формування в студентів уявлень про основні тенденції розвитку зарубіжної історіографії XIX – XX ст., умінь критично аналізувати історичну літературу, визначати своє ставлення до неї, а також використовувати у власній діяльності кращі досягнення світової історичної думки.

При підготовці видання керувалися ключовим завданням представити цілісну історіографічну панораму зарубіжного історіописання всесвітньої історії модерного часу. У посібнику розглянуто як теоретико-методологічні уявлення, так і дослідницьку практику окремих учених, груп істориків і національних історичних шкіл. Головним критерієм тематичної рубрикації матеріалу було виокремлення найбільш важливих тенденцій у розвитку історичної науки XIX – XX ст., звернення до значущих напрямів західного історіографічного дискурсу, висвітлення зв'язку типів історіописання з трансформацією культури і суспільства Заходу.

Посібник складається із шести лекцій. Наприкінці кожної подано контрольні питання, список історіографічних джерел (творів зарубіжних істориків) і рекомендованої для глибокого ознайомлення з темою наукової літератури.

У додатках читач знайде методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів, її форм і змістового компоненту; питання і тестові завдання для самоконтролю, тематику індивідуальних завдань до навчальної дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Наприкінці посібника список рекомендованої літератури і джерел до курсу.

ЛЕКЦІЯ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КУРСУ

1. Становлення історіографії як науки.
2. Предмет, завдання й періодизація курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Джерельна база.
3. Понятійно-категоріальний апарат сучасної історіографії. Історія і колективна пам'ять.
4. Історія і колективна пам'ять.

*Наш обов'язок перед історією –
постійно її переписувати.*

Т. Карлейль

1. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЯК НАУКИ

Термін «історіографія» (від грец. *ἱστορία* – розповідь, оповідання – та *γραφω* – пишу; буквально – опис, описання історії) є одним з найуживаніших в історичній науці, але водночас і найменш точним за адресною спрямованістю. Походження історіографії пов'язують із саморефлексіями автора історичного твору щодо його предмета, джерел, способу викладу матеріалу та ін.

У сучасній науці виокремлюють кілька значень поняття «історіографія»:

♦ сукупність історичних студій із певної проблеми, теми чи наукової галузі (дисципліни), які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметне коло дослідження (наприклад: історіографія Великої французької революції, історіографія Другої світової війни, історіографія епохи хрестових походів);

♦ історична література певної доби чи періоду, об'єднана спільним соціо- та етнокультурним простором, типовими

інтелектуальними рефлексіями й концептуальними підходами (марксистська історіографія, позитивістська історіографія, англомовна історіографія; радянська історіографія, французька історіографія);

◆ історія історичної науки в цілому або окремих її розділів (історіографія всесвітньої історії), яка вивчає темпи, інтенсивність та етапи розвитку історичної думки, зокрема формування та нагромадження знань про минуле; тяглість, дискретність і просторово-регіональну конфігурацію науково-історичного процесу; інституціонально-організаційні форми історико-наукової діяльності; соціокультурні та інтелектуальні передумови, чинники та середовища функціонування історичної науки.

Передовсім історіографія як спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію розвитку історичних знань, історичної думки, історичної науки. У цьому контексті розрізняють проблемну та теоретичну історіографію (І. І. Колесник) або загальну (досліджує розвиток історичних знань, історичної науки в цілому), предметну (історіографія історії окремих регіонів, країн, сфер людської діяльності) та проблемну (вивчення історії опрацювання певних наукових проблем) історіографію (М. А. Варшавчик). В останньому варіанті історіографія перш за все виконує функцію визначення перспективних напрямів подальших конкретно-історичних досліджень.

У системі історичної науки історіографія виконує функцію управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика. У процесі історичного пізнання історіографія виконує конструктивну (розбудова історичного знання, здобуття нового в науці) та парадигмальну (закріплення усталених наукових норм) функції. Ці дві функції почасти поєднуються в одну – методологічну. Вирізняють також світоглядну функцію (вплив на стиль мислення історика, критичне ставлення до історіографічної спадщини), функцію інтегративного чинника та дидактичну функцію (І. І. Колесник). Послугуючись формою та спрямованістю праць, дехто виокремлює рівні історіографічного дослідження: реєстраційний (оглядово-бібліографічний), проблемний («критичний»), узагальнювальний (прогностичний).

Перші історіографічні уявлення виникають водночас із предметним знанням про історію. Витоки історіографічних уявлень становить власна рефлексія автора історичного твору. Протягом тривалого часу історіографічний елемент існував у формі самосвідомості окремого автора.

З XVI ст., у зв'язку із поширенням друкарства, виникає жанр історико-наукових та історико-літературних описів. Поява перших праць з історії науки у вигляді переліку літератури з предмета дала підстави деяким дослідникам виводити історію науки (історіографію) від доби Ренесансу (Б. А. Старостін).

Термін «історіографія» має французьке походження. У XIV ст. «історіографом» називали митця, який малював мініатюри на історичні сюжети, із XVI ст. – придворного письменника, якому доручали писати офіційну історію країни, життєписи представників правлячої династії. Пізніше біографії королів, імператорів, князів перетворилися на історії держав, написані за відповідним каноном спеціально призначеною особою – історіографом.

Утім, посади, аналогічні становищу придворного історіографа в Європі, існували ще в Давньому Китаї й античному світі. Здебільшого ці посади обіймали відомі літератори, філософи та вчені. Приміром, офіційними історіографами герцогів Бургундії в XV ст. були поети Ж. Моліне та Ж. Шатлен. При дворах європейських монархів XVI–XVIII ст. цю посаду обіймали: поети Н. Буало, П. Бембо, філософи Дж. Віко та Вольтер, драматурги А. Дзено, Ж. Расін, Тірсо де Моліна, історики С. Пуфендорф, В. Робертсон та ін. Історіографами Пруського королівства були відомі німецькі історики Б.-Г. Нібур, Л. фон Ранке, Г. Трейчке. У Російській імперії офіційними історіографами були Г.-Ф. Міллер (з 1748 р.), кн. М. Щербатов (з 1768 р.), М. Карамзін (з 1803 р.). Варто наголосити, що звання офіційного історіографа відкривало додаткові можливості в опрацюванні архівних матеріалів, до певної міри звільняло від офіційної цензури. Власне на терени Російської імперії термін «історіографія» прийшов з Німеччини. Спочатку його вживали як синонім понять «історик», «історія», «історична наука».

Процес формування історіографії як науки більш чи менш активно відбувався в європейських країнах другої половини XVIII – початку XX ст. Його спричинила низка інтелектуальних чинників, соціо- та етнокультурних передумов:

- ◆ нагромадження значного обсягу фактографічних відомостей;

- ◆ перехід від описової, теоцентричної фіксації історичного досвіду до його раціонального осмислення;

- ◆ секуляризація історичних знань;

- ◆ зростання обсягів друкованої продукції з історії та їхнього видового й жанрового розмаїття;

- ◆ розширення спектра критичних рефлексій та практично-утилітарних погреб конкретних наукових студій, пов'язаних з необхідністю вивчення історії питання, наявних підходів, концепцій, гіпотез;

- ◆ формування класичного типу науки;

- ◆ поява новітніх вимог до актуалізації історичного минулого для легітимації певних ідей або концептів у добу творення націй та національних держав.

З XVIII ст. у європейській традиції поступово виокремлюється такий напрям, як надання оцінок літературі з конкретного питання, критична історія конкретної проблеми («критичний напрям», або «критична історія»). Це знаменувало становлення історіографічного методу в конкретно-історичних дослідженнях, за якого аналіз проблеми здійснювався за допомогою з'ясування підходів її вирішення тим чи іншим ученим. В університетах ця тенденція з часом трансформувалася в навчальну дисципліну й окреслила нове значення терміна «історіографія» як історії самого історичного знання. Саме «критичний стрижень» – критичний огляд літератури, а точніше, огляд застосування істориками критичного методу став основою змісту історіографічних досліджень та історіографічних курсів.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. відбувається утвердження ширшого розуміння проблемного поля нової наукової дисципліни. До неї стали зараховувати історію історичної думки, історичних установ. Її почали розглядати в контексті історії як науки в цілому, історії культури, історії ідей.

2. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРІОДИЗАЦІЯ КУРСУ «ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ». ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

До *об'єкту історіографічного вивчення* належать історичні напрями, школи зарубіжної історіографії, у рамках яких створюють концепції й теорії всесвітньої історії; зміна останніх і становить реальний поступальний розвиток історичної науки й історичної думки.

Предметом вивчення «Зарубіжної історіографії всесвітньої історії» є напрацювання світової історичної думки ХІХ – початку ХХІ ст.

Основними завданнями вивчення курсу вбачається: з'ясування провідних історіографічних шкіл, напрямів, концепцій Західної Європи й США протягом ХІХ – початку ХХІ ст.; знайомство з історіографічним доробком провідних західних учених; опрацювання комплексу історичних досліджень зарубіжних учених із проблем всесвітньої історії; виокремлення трансформацій західної й російської історіографії доби постмодерну, їхнього впливу на вітчизняну історичну науку.

Історію історичної науки можна вивчати у двох аспектах:

- ◆ у зовнішньому – як емпірично зримий ланцюг змінюваних з плином часу історіографічних шкіл і напрямів;
- ◆ у внутрішньому, «невидимому» – як процес, обумовлений системними зв'язками історіографії з конкретним типом культури.

Історична свідомість епохи виступає як одна з найважливіших і сутнісних характеристик її культури й визначає властивий їй тип історіописання («тип історичного письма») і схему організації накопиченого історичного досвіду («тип історизму») в їхній нерозривній єдності.

Історична думка й історична наука Заходу розвивалася в руслі основних наукових і суспільно-політичних тенденцій нового й новітнього часу. Тому еволюція зарубіжної історичної науки та історичної думки відображає головні етапи становлення західного суспільства й культури ХІХ – ХХ ст. Конкретизуємо періодизацію зарубіжної історіографії.

Перший етап охоплює першу половину XIX ст. й репрезентує епоху романтизму в історіописанні. Він має ключове значення для становлення історичної думки та історичної науки Заходу. Протягом першої половини XIX ст. на засадах романтичного світогляду й романтичної парадигми історії формуються національні історіографії, а історична наука перетворюється на професійну галузь знання. І, найголовніше, на цьому етапі усталоється принцип історизму як основний метод наукового історичного дослідження. Представники романтичної історіографії осмислювали поступ історії як органічний процес. Історичне явище розглядали в контексті його становлення, розвитку й занепаду. Історики-романтики сприймали явища й події минувшини як неповторні й унікальні (такий підхід був притаманний усім національним історіографіям). В їхніх працях уперше в західній гуманітаристиці окреслилася чітка межа між минулим і сьогоденням. Кожна епоха всесвітньої історії набула обґрунтованості свого існування, неповторності й значущості в розвитку історії людства.

Другий етап тривав протягом другої половини XIX – початку XX ст. У змістовому плані він репрезентує виникнення, розквіт і кризу позитивізму в зарубіжній гуманітаристиці. Позитивізм здійснив величезний вплив на розвиток новоєвропейської історичної думки. Позитивістська парадигма історіописання та історіографія сформували новий образ історії, що ґрунтувався на засадах раціоналізму, гуманізму, віри в морально-дидактичну місію історичної науки, суспільний і науковий прогрес західної цивілізації, а також на чітко визначених наукових методах історичного дослідження. Саме в окреслений період історична наука стає важливим чинником самосвідомості суспільства другої половини XIX ст.

Засадничими принципами позитивістської історіографії, на нашу думку, були такі. Позитивісти розглядали історичний процес крізь призму теорії факторів (біологічних, географічних, економічних, психологічних тощо), один з яких ставав домінантним. Історики-позитивісти дотримувалися тези щодо еволюційного й прогресивного поступу

суспільства. На практиці дослідники запозичували методи природничих наук. При цьому вони негативно ставилися до з'ясування об'єктивних закономірностей історичного розвитку, вважаючи це предметним полем соціології. Позитивістська історіографія уникала широких історичних узагальнень і концентрувалася на пошуку та описі фактів. Хоча серед позитивістськи налаштованих дослідників були спроби створення загальної теорії історичного процесу. Такий підхід сприяв розвитку джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін.

Осібю в ряду позитивістської історичної думки перебуває філософія історії марксизму. Абсолютизуючи економічні та соціальні чинники, теоретики марксизму запропонували грандіозну картину історії людства, основу якої сформувала теорія зміни суспільно-економічних формацій, яку проголошували визначальним законом історичного процесу.

Третій етап охоплює 1918 – 1945 роки. Він репрезентує досить складний і суперечливий період розвитку зарубіжної історичної думки та історичної науки. Його прикметними рисами є глибока криза образу історії та принципів позитивістської парадигми історіописання, а також пошуки нових підходів і методів осягнення історії. Образ історії, характерний для історіографії XIX – початку XX ст., зазнав фіаско. Замість нього з'явилося безліч «історій», а метод історизму в його традиційній формі вичерпався. Виникає розмаїття «історизмів» зі своїми світоглядними, філософськими засадами, що знаменувало епоху кризи історизму.

Четвертий етап розпочався на рубежі 40–50-х років XX ст. і триває донині. Історикам вдалося успішно здолати кризу історизму. Більше того, зарубіжна історіографія виходить на якісно новий рівень розвитку, що ґрунтується на міждисциплінарних підходах у гуманітаристиці, оскільки історики активно запозичують і використовують доробки антропології, лінгвістики, культурології, політології, психології, соціології тощо. Нову парадигму історіографії, або «нову історичну науку» репрезентують нова соціальна історія, нова економічна історія, нова політична історія, психоісторія тощо.

Історіографічне дослідження засновується на джерелах, що мають певні особливості. Розлогий і різномірний матеріал історичних творів (пам'ятки усної традиції, аннали, хроніки, літописи, «церковні історії», «історії народів», «природні історії»), публіцистичної та художньої літератури, а також документів приватного й публічного характеру, який так чи інакше відображає соціальне побутування уявлень про минуле в елітарній і народній культурі та їхню роль у суспільному житті й політичній орієнтації індивідів і груп, є ґрунтовною джерельною базою для вивчення історичної культури та історичної думки певної епохи.

Історіографічним джерелом можна вважати пам'ятку минулого, яка надає дослідникові інформацію щодо характерних рис та особливостей розвитку історичних знань і історичної науки. Категорія «історіографічне джерело» має досить широке значення. До неї належать різномірні історичні джерела, що містять інформацію про життя та творчість відомих істориків, виникнення та розвиток історичної науки, типові для кожної епохи риси мислення. До історіографічних джерел також зараховують пам'ятки, які лише опосередковано стосуються історії історичної науки, проте уможливають вивчення «духу часу», «мікроклімату» суспільства й науки, тобто соціально-політичної й ідейної атмосфери певного історичного етапу. До історіографічних джерел застосовують видовий принцип класифікації, за яким їх поділяють на: легенди, міфи, літописи, історичні праці, науково-популярна література, матеріали наукових досліджень ученого (його «творчої лабораторії»), навчальну літературу, документи, що відображають організаційно-інституціональні процеси в історичній науці й освіті тощо.

Найважливішими *джерелами* до курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» є праці західних дослідників: монографії, навчальна література, окремі статті, присвячені проблемам всесвітньої історії. Джерелами також слугують матеріали наукових дискусій і рецензії, які допомагають визначити суспільну значущість праць зарубіжних учених.

Результатом змін в історіографії останньої третини ХХ ст. стало й нове ставлення до документів: оскільки останні не

відображають, а інтерпретують минулу реальність, справжня й цілісна реконструкція минулого за таких умов – мета недосяжна. Завдання історіографії – не претендуючи більше на об'єктивність і універсальність, конструюючи досліджуване минуле, допомогти індивідам і соціальним групам (особливо маргінальним) у набутті ними власної ідентичності.

Люсьєн Февр підкреслював: «Людина не пам'ятає минулого – вона постійно відтворює його. Вона виходить із сьогодення – і тільки крізь його призму пізнає й тлумачить минуле». Таким чином, одне із завдань історіографії – пояснити, чому конкретні традиції відповідали пам'яті певних соціальних груп, зрозуміти, як ці групи інтерпретували й використовували свої історичні традиції як джерело знання.

3. ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Вивчення історії історичної науки передбачає розгляд теоретико-методологічних уявлень, конкретної дослідницької практики, почасти політичних ідей окремих учених чи груп істориків, провідних тенденцій історіографічного процесу в цілому. Для історіографа становить інтерес те, як на різних етапах розвитку історичної науки ставили й вирішували найбільш актуальні проблеми та питання. У вузькому розумінні зміст роботи історіографа – у вивченні досвіду колег, пошуку найбільш типового й виразного. Основними категоріями, якими оперують історіографи для вирішення поставлених дослідницьких завдань, є поняття «течія», «напря́м» і «школа». Розглянемо їх детальніше.

Течія в історичній науці – об'єднання вчених відповідно до їхніх суспільно-політичних поглядів, підтримки тих або інших програм розвитку й перебудови суспільства. Течія може бути виокремлена лише у процесі зіставлення з іншими течіями (як мінімум може існувати дві течії). Приналежність до тієї або іншої течії може і не усвідомлюватися самим істориком (відкрито декларуватися або, навпаки, маскуватися). У течіях

розрізняють відтінки (наприклад, помірно-консервативні, націонал-комуністичні, буржуазно-демократичні тощо).

Течії виникають і сходять з історичної арени під впливом політичних та інших подій. Подібні соціально-економічні й суспільно-політичні умови в різних країнах породжують схожі течії в історичній науці, які тісно пов'язані із суспільно-політичною думкою. Формування індустріальних, а потім і постіндустріальних суспільств призвело до того, що течії в історичній науці вийшли за межі окремих країн і навіть континентів. Течії, як правило, не сходять з історичної арени назавсім: в умовах, що змінилися, у них знаходяться спадкоємці, які усвідомлюють свій генетичний зв'язок із попередниками. Наприклад, радянська історична наука до своїх попередників зараховувала радикальні і демократичні течії наукової й суспільно-політичної думки XVIII – початку XX ст.

Найменування течій («буржуазна», «націоналістична», «соціалістична») сформувалися історично й не мають загальної основи. Часто трапляються найменування на зразок «буржуазне» – «соціалістичне», «консервативне» – «радикальне» тощо, побудовані за принципом антитези. Іноді ці найменування не тільки відбивають сутність і характерність поглядів тих або інших дослідників, але й відіграють роль політичних ярликів, навішуваних на ідейних супротивників.

Напря́м в історичній науці – це об'єднання вчених (реально або умоглядно), яке має своїх лідерів, організаційне оформлення (необов'язково) на основі загальних методологічних принципів і настанов. У рамках того чи іншого напряму існують наукові школи. Поняття напряму досить умовне, оскільки нечіткість методологічних принципів окремих дослідників, еkleктичне застосування різних методологій у дослідженнях і, нарешті, перехід окремих дослідників (і навіть цілих наукових співтовариств) на інші методологічні позиції часом ускладнює їх співвіднесення з тим або іншим напрямом.

Найменування напрямів («романтизм», «позитивізм» тощо) виникають історично й не мають загальної основи. Приналежність до того чи іншого напряму може усвідомлюватися чи ні істориком (і навіть категорично заперечуватися).

Це змушує приділяти більше уваги аналізу наукової спадщини істориків різних епох. Складна картина стану науки дозволяє визнати можливість приналежності істориків до різних напрямів одночасно.

У літературі напрям характеризують здебільшого як ширше, ніж течія, поняття. Напрямок виникає під час зміни парадигм наукового дослідження та репрезентує не тільки внутрішні наукові процеси, але й, головним чином, колізії тієї чи іншої епохи, до якої належить історик.

Школа в історіографії в широкому розумінні означає формальне чи неформальне об'єднання вчених, які можуть бути послідовниками одного вчителя або групуватися навколо певного університету чи наукового центру (наприклад, школа Ранке, Оксфордська група).

Більшість авторів характерними рисами школи в історичній науці другої половини XIX – початку XX ст. називає єдність методичних прийомів роботи з джерелами; близькість тематики та проблематики праць; наявність педагогічного аспекту зв'язку «вчитель – учень». Причому в останньому випадку, якщо поняття «вчитель» персоніфікується, то йдеться про школу того чи іншого вченого (школа Ключевського, Платонова), якщо ж «топонімізується», – то про школу того чи іншого наукового й навчального центру (московська, петербурзька). При цьому «персоніфіковані» школи можуть належати до «топонімізованих».

Першим ученим, що поставив питання про змістовну відмінність понять «напрямок» і «школа», був О. С. Лаппо-Данилевський, який у своїх лекціях з історіографії (1890-і рр.) підкреслював, «що школа дає метод», напрям же зводиться, швидше, до «створення історичного стилю». У сучасній історіографії запропоновано взагалі відмовитися від уживання термінів «напрямок» і «течія», обмежуючись лише терміном «школа» (Г. П. Мягков (2000 р.)). При цьому передбачається розглядати історію історичної науки як історію розвитку шкіл у науці.

Таким чином, головними критеріями виокремлення течій, напрямів, шкіл в історіографії є методологічні принципи й пов'язана з ними проблематика.

Історична дисципліна має кумулятивний характер: кращі зразки, створені історіографічною епохою, залишаються в «скарбниці» історичного знання, їхнє життя не завершується, ці праці знову й знову спонукають читачів до рефлексії. Прикладів робіт, що пережили свій час, чимало. І, навпаки, на різних етапах розвитку історичної науки існували праці, як говорять французи, «avant la lettre» – з інноваційними підходами, які випереджають час.

4. ІСТОРІЯ І КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ

Історія спільноти людей як версія колективного минулого, що поділяється її членами, є основою групової ідентичності. Пам'ять про ключові події минулого (у моделі «катастрофи» або «тріумфу») формує ідентичність, детермінуючи життєву ситуацію сьогодення. Історична пам'ять мобілізується й актуалізується в складні періоди життя суспільства або соціальної групи, коли перед ними постають нові складні завдання чи створюється реальна загроза самому їхньому існуванню. Такі ситуації неодноразово виникали в історії кожної країни, етнічної або соціальної групи. Значні соціальні зрушення, політичні катаклізми дають потужний імпульс до змін у сприйнятті образів та оцінюванні значущості історичних осіб та історичних подій (включаючи цілеспрямовану інтелектуальну діяльність): триває процес трансформації колективної пам'яті, який захоплює не тільки «живу» соціальну пам'ять, пам'ять про пережите сучасників і учасників подій, а й глибинні пласти культурної пам'яті суспільства.

Природно, що, незважаючи на імперативи об'єктивності та неупередженості, започатковані Фукідідом, абсолютизовані «науковою історією», професійна історіографія, виконуючи свою соціальну функцію, не залишається осторонь від цього процесу, створюючи нові інтерпретації – потенційні елементи майбутньої національної міфології. Не випадково, Люсьєн Февр підкреслював: «Людина не пам'ятає минулого – вона постійно відтворює його. Вона виходить із

сьогодення – і тільки крізь його призму пізнає і тлумачить минуле». Тому одне із завдань історії історіографії – пояснити, чому певні традиції відповідали пам'яті конкретних груп, зрозуміти, як ці групи інтерпретували і використовували свої історичні традиції як джерело знання.

Останні десятиліття характеризуються активним зверненням істориків до проблем *колективної (соціальної) історичної пам'яті*. Вихідним пунктом стали праці французького соціолога Моріса Альббакса (Хальббакса) (1877–1945). Підкреслюючи соціальну природу пам'яті, обумовленість того, що запам'ятовується і забувається, «соціальними рамками» дійсності, Альббакс запропонував поняття колективної пам'яті як соціального конструкту, позначаючи їм комплекс уявлень (міфів, традицій, вірувань) щодо минулого, які притаманні і поділяються представниками певних спільнот. У його концепції саме групи задають зразки тлумачення подій, виконують функцію підтримки, а за необхідності реорганізації колективної пам'яті з метою адаптації до змінених умов їхнього існування.

Історична пам'ять – один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, символічна репрезентація історичного минулого. Історична пам'ять – не тільки один з головних каналів передачі досвіду і відомостей про минуле, але і найважливіша складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому, оскільки активізація образів історичного минулого є таким типом пам'яті, який має особливе значення для конституювання та інтеграції соціальних груп у сьогоденні.

Боротьба за політичне лідерство нерідко виявляється як суперництво різних версій історичної пам'яті (чи супротив її офіційній версії) і різних символів її величі, як суперечка з приводу того, якими епізодами історії нація має пишатися, а про які краще забути. Причому конструюванням прийнятних для себе версій історичної пам'яті опікується не тільки офіційна влада, а й опозиційні сили й різні громадські рухи («пам'ять» і «контрпам'ять»).

Зміст колективної пам'яті змінюється відповідно до соціального контексту й практичних пріоритетів. Влучно

висловився з цього приводу британський історик Крістофер Хілл: «Ми сформовані нашим минулим, але з нашої вигідної позиції в сьогоднішні ми постійно надаємо нову форму тому минулому, яке формує нас».

Отже, будь-яка колективна історія – це узгоджена і постійно оновлювана версія минулого. Історія невіддільна від пам'яті, а історична свідомість від міфів. Деконструкція морально застарілих історичних міфів зумовлює собою створення нових версій. Намагаючись розвінчати соціальну пам'ять, відокремивши факти від міфу, дослідники почасти замість наявної пропонують, а суспільство отримує іншу історію, яка прагне стати новим міфом.

Британський історик Джон Тош вирізняє три модуси соціальної пам'яті, які мають ефект спотворення історії.

По-перше, традиціоналізм – те, що діялося в минулому, як авторитетний дороговказ у сьогоднішні. По-друге, ностальгія, яка, не заперечуючи факту історичних змін, тлумачить їх лише в одному напрямі – перемін до гіршого. Ностальгія перетворює минуле на «золотий вік», відсікаючи всі його негативні риси («процес вибіркової амнезії»). По-третє, віра в прогрес – перевага теперішнього над минулим і продовження процесу вдосконалення в майбутньому.

Щодо професійних істориків, то одним з їхніх найважливіших завдань є протистояння соціально мотивованим хибним тлумаченням минулого.

Отже, історіографія, як і історична пам'ять, змінюється з часом, у зв'язку з потребами суспільства. В основі професійної історичної культури виявляється особливий тип колективної пам'яті, з характерними цінностями (насамперед вимогою достовірності) і засобами комунікації (як всередині своєї «мнемонічної спільноти», так і з іншими групами і з суспільством у цілому), які також схильні до змін.

Проблема співвідношення історичної пам'яті та колективної ідентичності з усією визначеністю стає фокусом сучасної історіографії, при цьому виявляються дві характерні риси:

- ◆ по-перше, наявність протиріч між історією та пам'яттю;

◆ по-друге, суттєві міжпоколінні відмінності в сприйняттях і уявленнях.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Охарактеризуйте процес становлення історіографії як галузі наукових знань. Визначте, які чинники його обумовлювали.

2. Що, на вашу думку, належить до предмета й завдань навчального курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії»?

3. Схарактеризуйте основні категорії історіографії. Поясність поняття «колективна пам'ять».

ДЖЕРЕЛА

1. Митин И. И. Методика полевых гуманитарно географических исследований в контексте мифогеографии / И. И. Митин // Гуманитарная география : научный и культурно просветительский альманах. – М.: Институт Наследия, 2005. – Вып. 2. – С. 235-275.

2. Нора П. Всемирное торжество памяти [Електронний ресурс] / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

3. Ревель Ж. Общественное использование истории: ожидания и неясности [Електронний ресурс] / Ж. Ревель. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/4868>

4. Рикёр П. Память, история, забвение / П. Рикёр. – М.: Изд-во гуманитар. лит-ры, 2004. – 717 с.

5. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41).

6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.

7. Шартье Р. История сегодня: сомнения, вызовы, перспективы / Р. Шартье // Одиссей. Человек в истории. – М., 1995. – С.193-205.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історіографічний словник : навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / [за ред. С. І. Посохова]. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

2. Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 608 с.
3. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII–XXI вв. : сб. ст. / [под ред. Н. Н. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011. – 512 с.
4. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : Кругъ, 2006. – 768 с.
5. К новому пониманию человека в истории: очерки развития современной западной исторической мысли / [отв. ред. Б. Г. Могильницкий]. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1994. – 226 с.
6. Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации : сб. ст. / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2005. – 288 с.
7. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX – XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М. : Кругъ, 2011. – 560 с.
8. Розов Н. С. Философия и теория истории. Кн. 1 : Прологомены / Н. С. Розов – М. : Логос, 2002. – 656 с.
9. Рохас К. А. Историография в XX веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К. А. Рохас ; пер. с исп. – М. : Кругъ, 2008. – 163 с.
10. Савельева И. М. Знание о прошлом: теория и история : в 2 т. [Электронный ресурс] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб.: Наука, 2003. – 632 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel/
11. Феллер В. Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005. – 672 с.
12. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.

